

UVODNA BILJEŠKA

Slijedi španjolski tekst drugog izdanja talijanskog teksta (*Izvjješća*) objavljena u Veneciji (1565), i hrvatski prijevod toga teksta.

Što se tiče naslova, s obzirom na propuste autora i izdavača 16. stoljeća, na onim mjestima na kojima ih ponekad nisu stavljali, čak ni kad su mijenjali temu, dok su druge stavljali bez gramatičke dosljednosti ili logičkih ispravaka, osjetio sam obavezu očuvati one koje sadrži izvorni talijanski tekst, iako ih u španjolskom prijevodu često nadopunjujem s pojašnjavajućim terminima ili onima koji zahtijevaju logičku ujednačenost.

To su termini koje navodim u uglatim zagradama. Osim toga, slijedeći istu logiku dodao sam u španjolskom prijevodu druge naslove koji su nedostajali, s obzirom na promjenu teme u tekstu bez naslova koji bi je najavio. Oni su također u uglatim zagradama.

Brojčano označavanje odlomaka također je moja intervencija radi lakšeg snalaženja pri čitanju.

Prihvatio sam općenito korekcije koje je unio u svoj prijevod Bustamante (Madrid 1986) te koristim (u cijelosti ili djelomično), doslovno ili u skraćenom obliku, većinu njegovih jezičnih primjedaba navedenih u bilješkama što svuda uredno navodim, jer su mi te bilješke po svojoj jasnoći bile prikladne i korisne za naše potrebe. Ta su pojašnjenja gotovo uvijek izvan dosega mojih mogućnosti s obzirom na to da ne poznajem autohtoni indijanski jezik náhuatl, te sam vrlo zahvalan Bustamanteu za neočekivanu suradnju.

Isacio Pérez Fernández

[PRIMERA PARTE: DESCRIPCIÓN DE LA TIERRA, PUEBLOS Y GENTES DE LA NUEVA ESPAÑA]

[1. De la tierra]

El país de la Nueva España es semejante a España y casi de la misma manera son las montañas, los valles y los campos, exceptuando que las montañas son tan terribles y ásperas que no pueden subirse sino con infinito trabajo, y que hay montañas, por lo que se sabe, que se extienden más de doscientas leguas.

Hay en esta provincia de la Nueva España grandes ríos y grandes fuentes de aguas muy claras, grandes bosques en los montes y las llanuras de altísimos pinos, cedros, robles y cipreses, carrascas¹ y muy diversas clases de árboles de montaña. Los collados son muy amenos en el centro de la provincia, y junto a la costa de uno y otro mar hay montes notables². La distancia que hay de un mar a otro, por el lado más corto es de ciento cincuenta leguas, y, por otra parte, es de ciento sesenta, y, por otra, de doscientas, y, por otra más, pasan de trescientas, y, por otra parte, de casi quinientas, y más arriba³ la distancia es muy grande, tanto que no se sabe el número de las leguas porque no ha sido visto por los españoles, y allí hay todavía cosas para ver de aquí a cien años y cada día se ve cosa nueva.

¹ El término italiano que aparece, tanto en la primera como en la segunda edición de Ramusio es *Elei*. Como tal, ignoro qué pueda ser (sin tener en cuenta el adjetivo *leo*, es decir, «propio de Elide» u «olímpico»). Muy sencillo es leer ese término como *Elci*, forma plural que designa genéricamente las «carrascas», «coscojas», «chaparros» y otra vegetación similar propia de zonas con suelos pobres o degradados y de clima extremado, como son típicamente las montañas, lo que encaja bien con el contexto. Tradicionalmente se ha venido traduciendo por «encinas» (Bustamante).

² En este punto el texto italiano es algo confuso. Tradicionalmente se traduce con el sentido de: «Las colinas son muy amenas en el centro de la provincia, y cerca de la costa hay montes que se extienden de uno a otro mar» (Bustamante).

³ La persona que escribió esto tenía en la mente -o a la vista- un mapa, por eso puso «más arriba» en vez de «más al norte» (Bustamante). Esto, tratándose de mapas, suponiendo que el mapa estaba noreado. Por lo demás, no se ha de olvidar que el mapa del lago de México que aparece en la *Relación* está sureado. Acaso el mapa que supuestamente vio el autor no lo estuviese.

[PRVI DIO: OPIS OZEMLJA, GRADOVA I LJUDI U NOVOJ ŠPANJOLSKOJ]

[1. Ozemlje]

Ozemlje Nove Španjolske nalik je Španjolskoj i gotovo na isti način su raspoređene planine, doline i polja, osim što su planine tako strašne i oštre da se na njih nije moguće uspeti bez nadljudskog napora. A ima planina, po onome što je poznato, što se protežu na više od dvije stotine liga.

U ovoj pokrajini Nove Španjolske ima velikih rijeka i bogatih izvora kristalno čiste vode, velikih šuma (punih) visokih borova, cedrova, hrastova, čempresa i crnike¹ u planinama i ravninama i vrlo različitih vrsta planinskoga drveća. Brda su vrlo ugodna u središtu pokrajine, a u neposrednoj blizini obale nalaze se planine koje se protežu od jednog do drugog mora.² Udaljenost od mora do mora na najkraćoj strani je stotinu i pedeset liga; na jednoj strani je sto šezdeset; a na drugoj dvjesto; drugdje opet, prelazi tri stotine, a negdje gotovo sto pedeset; a prema sjeveru³ udaljenost je jako velika, tako da se ne zna broj liga jer to Španjolci još nisu vidjeli. No tu ima još stvari koje treba vidjeti u još stotinu sljedećih godina i svaki dan se vidi neka nova stvar.

¹ Talijanski pojam koji se pojavljuje u oba – prvom i drugom izdanju Ramusija – jest *Elei*. Kao takav ne znam što bi mogao značiti (bez obzira na pridjev *eleo*, odnosno u značenju »od Elide« ili »olimpijski«). Vrlo jednostavno je čitati taj termin kao Elci, pluralni oblik koji općenito označava »crniku«, »oštriku«, »patuljasto raslinje« i drugu vrlo sličnu vegetaciju u područjima siromašnih ili iscrpljenih tala i ekstremne klime kao što su obično planine, što se dobro uklapa u kontekst. Tradicionalno se to prevodilo kao »hrastovi« (Bustamante).

² Na ovom mjestu talijanski je tekst pomalo zbunjujući. Tradicionalno se prevodi u značenju: »U središnjem dijelu pokrajine brežulci su vrlo ugodni, a uz obalu od jednog do drugog mora ima velikih planina« (Bustamante).

³ Osoba koja je ovo napisala imala je na umu ili je gledala kartu pa je stavila izraz »iznad« umjesto »sjevernije« (Bustamante). To vrijedi u slučaju karata pod pretpostavkom da su okrenute smjerokazom sjever – jug. Naime, ne smije se zaboraviti da je karta jezera Meksika koja se pojavljuje u *Izvjješću* okrenuta smjerokazom jug – sjever. Možda karta koju je navodno vidio autor nije bila ista ona koju je vidio Bustamante.

[2. De las plantas]

Hay en esta provincia minas de oro y de plata, de cobre y de estaño, de acero y de hierro. Hay muchas clases de frutas que son semejantes a las de España, a pesar de que en el gusto no tienen aquella perfección, ni en el sabor, ni en el color. Aunque las de allí sean muy buenas, tan buenas como son las de España, pero no generalmente.⁴ Los campos son deleitables, muy llenos de bellísimas hierbas altas hasta media pierna. La tierra es muy fértil y abundante, y produce cualquier cosa que se siembre en ella, y en muchos lugares da fruto dos o tres veces al año.

[3.] De los animales

Hay allí muchos animales de diferentes tipos, como son tigres, leones y lobos, e igualmente adibes, que son entre zorros y perros, y otros que son entre leones y lobos.⁵ Los tigres son del mismo tamaño, o quizá algo mayores, que los leones, pero son más corpulentos y fuertes, y más feroces, tienen todo el cuerpo lleno de manchas blancas. Y ninguno de estos animales hace daño a los españoles, aunque a las gentes del país no les hagan caricias, sino que se los comen. Hay también ciervos y zorros salvajes, gamos, liebres y conejos. Los cerdos tienen el ombligo en el lomo, sobre el espinazo,⁶ y hay otros muchos y diversos animales, especialmente uno, que no es mayor que el gato, que tiene una bolsa en el vientre, donde esconde a sus crías cuando quiere huir con ellas, porque no se las roben, y allí las lleva sin que se sepa ni se vea si allí lleva algo, y con ellos trepa huyendo sobre los árboles.⁷

⁴ Al escribirse este párrafo, ya tenía que haberse producido una considerable hispanización del paisaje... De hecho se refiere a los frutos europeos adaptados al suelo americano (después pondrá ejemplos concretos, cf. párr. 23) (Bustamante).

⁵ Son términos... que refieren a los animales conocidos actualmente como jaguares, pumas, lobos y coyotes (adibe, animal entre zorro y perro). Ignoro qué animal pueda ser ése que es descrito como «entre león y lobo» (Bustamante).

⁶ Se trata del «jabalí» americano, conocido - entre otros muchos nombres - como *pecarí*. Este animal tiene una glándula sobre el espinazo que las poblaciones indígenas del centro de México llamaban «ombligo», lo que originó el curioso malentendido - muy difundido - que aparece en el texto (Bustamante).

⁷ La descripción hace referencia a un marsupial americano conocido generalmente en México como *tlacuache*; otros términos que lo designan son los de *opossum* o *zarigüeya*... (Bustamante).

[2. O biljkama]

U ovoj pokrajini ima rudnika zlata i srebra, bakra i kositra, čelika i željeza. Postoje mnoge vrste voća koje su slične onima u Španjolskoj, iako po okusu nisu (neko) savršenstvo, ni po teku ni po boji. Ipak tamošnje biljke su vrlo dobre, jednako dobre kao one u Španjolskoj, ali to nije pravilo.⁴ Polja su divna, prebogata lijepom travom visokom do koljena. Zemlja je vrlo plodna i bogata pa rodi sve što je na njoj zasađeno i na mnogim mjestima donosi rod dva ili tri puta godišnje.

[3.] O životinjama

Postoje ondje mnoge različite vrste životinja kao što su tigrovi, lavovi i vukovi, a također i *adibes*, vrsta životinja između lisica i pasa, i druga vrsta životinja između lavova i vukova.⁵ Tigrovi su iste veličine ili možda malo veći nego lavovi, ali su puniji i jači i iznimno opasni. Čitavo tijelo im je prepuno bijelih mrlja. I nijedna od tih životinja ne napada Španjolce, a ni domoroce [u naseljima, op. T. T.] ne uznemiravaju, ali ih [u divljini, op. T. T.] jedu. Tu su i jeleni i divlje lisice, srne, zečevi i kunići. Svinje imaju pupak na leđima iznad kralježnice.⁶ Postoje i druge mnoge i različite životinje. Osobito jedna koja nije veća od mačke koja ima vrećicu na trbuhu gdje skriva svoje mlade kad želi s njima pobjeći da ih ne bi dograbili i u tome ih nosi, a da se niti zna niti vidi da ona nešto skriva te se s njima penje bježeći preko stabala.⁷

⁴ Prilikom pisanja ovog odlomka, već se pojavljuje značajna hispanizacija krajolika... Zapravo se odnosi na europsko voće prilagođeno američkom tlu (kasnije će navesti konkretne primjere, vidi odlomak 23 (Bustamante).

⁵ To su... pojmovi koji se odnose na trenutno poznate životinje kao što su jaguari, pume, vukovi i kojoti (te *adibe*, životinje između lisica i pasa). Ne znam koja životinja može biti ona koju je opisao da je »između lava i vuka« (Bustamante).

⁶ To je američki »vepar«, između ostalih brojnih imena, poznat kao *pécari*. Ova životinja ima žlijezdu na kralježnici koju je autohtono stanovništvo središnjeg Meksika nazvalo »pupak« što je dovelo do velike zabune koja je vidljiva i u ovom tekstu (Bustamante).

⁷ Ovaj opis odnosi se na američkog tobočara općenito poznatog u Meksiku kao *tlacuache*, dok su ostali nazivi po kojima je poznat *oposum* ili *zarigüeya*... (Bustamante).

[4. De las poblaciones y casas de los naturales]

La provincia de esta Nueva España está muy bien poblada en su mayor parte, hay grandes ciudades y poblaciones tanto en la llanura como en las montañas, y las casas están hechas de cal y canto, y de tierra y ladrillos crudos, todas con sus terrazas; esto es sin embargo para aquellos pueblos que viven en el centro del país, pues los que habitan cerca del mar tienen casi todas las casas y paredes de ladrillos crudos y tierra y de tablas, con el techo de paja. Solían tener los naturales del país bellísimas mezquitas⁸ con grandes torres y habitaciones, en las cuales honraban y sacrificaban a sus ídolos. Muchas de aquellas ciudades están mejor ordenadas que las de aquí, con muy bellas calles y plazas donde hacen sus mercados.

[5.] De cómo son [los naturales del país]

La gente de esta provincia es bien dispuesta, más bien alta que baja; son todos de color rojizo pardusco, de buenas facciones y rostro; son en su mayor parte muy diestros, gallardos y soportadores de fatigas, y es gente que se mantiene con más escaso alimento que cualquier otra.

[6.] De cómo son los soldados

Es gente muy belicosa y que con mucho atrevimiento se enfrenta a la muerte. Solían tener grandes guerras y grandes diferencias entre ellos, y todos aquellos que capturaban en la guerra o se los comían o se les hacía esclavos. Cuando los enemigos asediaban algún pueblo, si los asediados se rendían sin poner resistencia o dar guerra, solamente se les hacía vasallos de los vencedores; pero, si eran apresados por la fuerza, se les hacía esclavos a todos. Guardan su orden en la guerra, pues tienen los capitanes generales, y tienen los capitanes particulares de cuatrocientos y de doscientos hombres; toda compañía tiene su alférez con su enseña enhastada y de tal manera atada a las espaldas, que no le molesta en absoluto para combatir ni hacer lo que quiera, y la lleva tan bien atada al cuerpo que si no le hacen pedazos, no se la pueden desatar ni quitar en modo alguno.

Tienen por costumbre recompensar y pagar muy bien a aquéllos que sirven bien en la guerra y que se destacan señaladamente con alguna acción meritoria; tanto que, aunque sea el más desgraciado esclavo entre ellos, le hacen capi-

⁸ Los españoles proyectaron muy frecuentemente ideas y términos propios del islam a las poblaciones americanas. Los referentes a temas de religión, como »mezquita« y »alfaquí«, son los más usuales (Bustamante).

[4. O stanovništvu i kućama starosjedilaca]

Pokrajina Nova Španjolska na najvećem dijelu (teritorija) dobro je naseljena. Ima velikih gradova i naselja, kako u dolinama, tako i na brdima, a kuće su građene od vapna i kamenih blokova te od zemlje i sirove opeke. Sve kuće imaju terase. To se ipak odnosi na naselja u unutrašnjosti zemlje. Oni koji žive blizu mora imaju gotovo sve kuće i zidove od sirove opeke, zemlje i dasaka pokrivene slamnatim krovom. Nekad su domoroci ove zemlje imali lijepih džamija⁸ s velikim kulama i sobama u kojima su častili i prinosili žrtve svojim idolima. Mnogi od tih gradova bolje su uređeni nego ovi ovdje, s vrlo lijepim ulicama i trgovima na kojima prodaju svoju robu.

[5.] O tome kakvi su [domoroci te zemlje]

Ljudi ove pokrajine dobro su razvijeni, prije višeg negoli niskoga rasta. Oni su svi crvenkasto- smeđe boje i skladne fizionomije. Većinom su vrlo spretni, ljubazni, živahni i izdržljivi za težak rad. To su ljudi koji se vrlo oskudno hrane – manje nego bilo koji drugi.

[6.] O tome kakvi su vojnici

To je vrlo ratoboran svijet i vrlo hrabro se suočava sa smrću. Uobičavali su imati velikih ratova i velikih međusobnih sukoba, i sve one koje bi zarobili u ratu ili bi pojeli ili bi ih učinili robljem. Kada bi neprijatelji opkolili neka mjesta, ako bi se opkoljeni predali bez pružanja otpora ili borbe, jednostavno bi ih pretvarali u sluge, ali ako bi ona mjesta oduzeli silom, sve su ih učinili robovima. U ratu poštuju hijerarhiju i imaju glavne i posebne zapovjednike za četristo i dvjesto ljudi. Sve čete imaju svoj stijeg s otisnutim znakom i na takav način im je pričvršćen na ramena da ih nimalo ne smeta u boju niti ih priječi da rade što žele te ga nose tako dobro priljubljena uz tijelo i ako ga ne strgaju na dijelove i ne sastružu, ne mogu ga odriješiti ili na bilo koji (drugi) način ukloniti.

Imaju običaj nagraditi ili platiti one koji dobro služe u ratu i koji se posebno ističu u nekoj zaslužnoj akciji, pa tako čak i najneuglednijeg roba među sobom imenuju časnikom i plemićem te mu daju vazale i potiču ga tako da ga služe kamo god ide i klanjaju mu se i tretiraju ga s takvim poštovanjem kao

⁸ Španjolci su vrlo često na američke narode primjenjivali ideje i nazivlje koje pripada Islamu. Najčešći primjeri su termini koji se odnose na religijske teme kao »džamija« i *al-faquí* (Bustamante).

tán y señor, y le dan vasallos y lo estiman de modo que por todo el lugar donde él va le sirven y le tienen en tanto respeto y reverencia como al mismo señor, y a esta misma persona que así se ha destacado le hacen una señal en los cabellos, para que sea conocido por aquella acción meritoria que ha hecho y todos lo vean claramente, porque ellos no acostumbran llevar gorro; y, cada vez que hacen alguna buena acción nueva, le hacen en testimonio del mérito alguna otra señal semejante, y los señores les conceden siempre otras mercedes.

[7. De] las armas ofensivas y defensivas que emplean

Las armas defensivas que llevan en la guerra son ciertos sayetes a manera de jubones de algodón acolchado gruesos de un dedo y medio, y algunos de dos dedos, que son muy fuertes, y sobre ellos llevan otros jubones y calzas que forman una sola pieza, que atan por detrás, y son de una sola tela gruesa, y el jubón y las calzas están cubiertos por encima de plumas de diferentes colores, que son muy hermosos. Y una compañía de soldados las lleva blancas y rojas y otros azules y amarillas, y otros de diferentes maneras. Los señores llevan encima ciertos sayetes como jacos, que entre nosotros se usan de malla, pero los suyos son de oro y plata dorada; y ese vestido que llevan de pluma es muy al propósito de sus armas, pues no lo atraviesan saetas ni dardos, antes bien los hace rebotar sin hacer herida, ni siquiera las espadas pueden traspasarlos demasiado bien. Llevan en la cabeza como defensa una cosa como cabezas de serpientes, o de tigres, o de leones, o de lobos, que tiene las quijadas [abiertas], está la cabeza [la boca] de este animal como si lo quisiese devorar:⁹ son de ma-

⁹ La excelente descripción de lo que podríamos llamar «armadura» mexicana, pierde claridad y precisión en este punto. El jubón de algodón acolchado era la prenda de protección básica; se llamaba en náhuatl «ichcahuipilli», y fue adoptada por los propios españoles durante la conquista.... Los cascos... tenían la forma de la cabeza del animal que el resto del traje también representaba - un águila, un tigre, etc. -... En mi traducción pongo entre corchetes las lagunas de palabras del texto italiano (Bustamante).

samog gospodara, i osobi koja se na takav način istaknula stavljaju jedan znak u kosu da bi bio poznat po zasluzi koju je stekao i da svi to jasno vide, jer oni nemaju običaj nositi kape i kadgod izvrše neku dobru novu akciju, kao znak časti daju im neki drugi sličan znamen, a gospodari im uvijek ukazuju i neke druge milosti.

[7. O] napadačkom i obrambenom oružju koje koriste

Kao zaštitu u ratu nose posebne haljetke (*sayetes*)* poput prsnika (*jubones*) debelo podstavljene pamukom koji je prst i pol debljine, a neki koji su vrlo otporni, i dva prsta. Preko toga nose druge prsnike i čarape (*calzas*) u jednom, poput kombinezona kojega pričvrste na leđima, a načinjeni su od debele tkanine. Pokriveni su perjem različitih boja koje je vrlo lijepo. Jedna četa vojnika nosi bijelo i crveno perje druga plavo i žuto, a neki opet, na neke druge načine. Gospoda nose preko tih posebnih haljetaka nešto poput mreže (*jacos*) kakve mi koristimo od metalnih prstena (*mallas*), ali njihove su (*izrađene*) od zlata i pozlaćenog srebra; i to ruho koje nose vrlo je svrhovito kao obrambeno oružje jer strijele i koplja ne prolaze kroza nj. Odbijaju se prije nego nanesu ozljeđu, pa čak ni mačevi ne mogu ih skroz probiti. Na glavama kao zaštitu nose nešto poput glave zmije, tigra, lava ili vuka [razjapljenih] čeljusti. Glave [usta] ovih životinja izgledaju kao da bi htjele proždrijeti.⁹ Napravljene su od drveta, a

* *Sayo* (*sayeta* – »haljetak, tunika«) i *jubon* (»prsnik«) odjevni su predmeti Indijanaca, posebna vojnička odora (*sayo de armas*) sa ili bez rukava. *Sayetes* su haljeci podstavljeni pamukom i sežu do koljena (ponekad su i duži), dok su *jubones* debelo podstavljene prsluci (ispunjeni perjem ili našiveni mrežom pločica od zlata i drugih plemenitih metala) i sežu najčešće do struka te se nose u kombinaciji s čarapama. Ovaj tip odjeće preuzeli su i Španjolci te se raširio Europom 16. i 17. stoljeća. *Sayo* (*sago* – odjevni predmet) su poznavali i Gali, a od njih su ga preuzeli Rimljani.

⁹ Odličan opis onoga što bismo mogli nazvati meksički »oklop« ovdje gubi jasnoću i preciznost. Pamučni podstavljeni prsnik bio je osnovna zaštitna odjeća. Na náhuatl jeziku zvala se *ichcahuipilli*, a Španjolci su ga prihvatili u tijeku konkviste... Kacige... su imale oblik životinjske glave, a i ostala odjeća predstavljala je životinje: orla, tigra itd. U svom prijevodu stavio sam u zagrade ispuštene riječi u talijanskom tekstu (Bustamante).

(*Nahue* je zajednički naziv za različite narode koji su naselili dolinu grada Temistitan-Mexica i njenu širu okolicu, a komunicirali su na jeziku kojega poznajemo pod imenom náhuatl. Ovo ime dolazi od riječi *nāhuatlahtōlli* (*nāhua-tl* – čist ili ugodan zvuk i *tlahtōl-li* – jezik) i pripada najrasprostranjenijoj jezičnoj grani na teritoriju današnjega Meksika. Njime govori oko 1,5 milijuna ljudi u mnogim tradicionalnim središtima *Náhuatl* Indijanaca (Ciudad de Mexico i države Durango, Meksiko, Guerrero, Michoacan, Morelos, Oaxaca, Puebla, San Luis, Potosi, Tabasco, Tlaxcala i Veracruz). *Náhuatl* je poznat u svijetu zahvaljujući konkvistadoru Cortésu i Aztecima, iako se na srednjoameričkom tlu pojavio puno ranije (5. st.), a ekspanzijom *Coyotlatelco* kulture proširio se područjem cijele Srednje Amerike i pacifičke obale te s vremenom postaje *lingua franca* u komunikaciji između domorodačkog stanovništva i Španjolaca. Od sredine 14. stoljeća usponom aztečke države, u novoj etapi širenja ovladava čitavim teritorijem Aztečkoga imperija, a dolaskom Španjolaca i širenjem kastiljskoga ne gubi snagu nego postaje korisno sredstvo komunikacije u širenju kršćanstva među indijanskim narodima – prvenstveno

dera, y encima está la pluma, cubierta de chapa de oro y de piedras preciosas, que es cosa maravillosa de ver. Llevan rodela de diferentes formas hechas de buenas cañas macizas, que en aquel país son tejidas con algodón grueso doble, y sobre eso hay plumas y chapas redondas de oro, y son tan fuertes que si no es una buena ballesta no las traspasa. Aunque allí hay algunas que las traspasan, sin embargo la saeta no les hace ya daño. Y porque aquí, en España, se han visto algunas de estas rodela, digo que no son de las que ellos llevan en la guerra, sino que son de las que llevan en sus fiestas y bailes de diversión que suelen hacer.¹⁰

Las armas ofensivas que usan son arcos y flechas, y dardos que arrojan con un impulsor hecho de otro bastón.¹¹ Los hierros que tienen en la punta son o de piedra afilada o de una espina de pescado que es muy fuerte y aguda. Algunos dardos tienen tres hierros del tipo que antes dijimos; y así, de un tiro, dan tres golpes a la vez.¹² Las espadas que tienen son de esta manera: Hacen de madera una espada como de a dos manos, aunque no sea tan larga la empuñadura, pero sólo de tres dedos de ancha y en el filo le dejan cierta acanaladura en la que insertan un navajón de piedra afilada que corta como una navaja de Tolosa.¹³ Un día, combatiendo, yo vi que un indio dio un tajo en el pecho a un caballo, sobre el que iba el caballero [español] con quien combatía, que se lo abrió hasta las entrañas y cayó muerto al instante, y el mismo día vi que otro indio dio otro tajo en el cuello a otro caballo que lo dejó muerto a sus pies. Usan hondas con las que tiran muy lejos, y muchos o la mayor parte de ellos llevan todas estas armas al combatir, y es una de las cosas más bellas del mundo verlos en campaña de guerra, porque van maravillosamente ordenados y galanes, y tienen tan buena apariencia cuanto se pueda ver.

[8. Del valor que tienen en la guerra]

Hay entre ellos hombres muy valientes que osadísimamente se enfrentan a la muerte. Y yo he visto a uno de ellos defenderse valientemente de dos caballos ligeros, y a otros de tres y cuatro, y no pudiéndolo matar, uno de los

¹⁰ El nombre náhuatl que designa a los escudos es *chimalli* (Bustamante).

¹¹ El impulsor, llamado en náhuatl «*ahtlatl*», es una palanca con forma de un bastón que por un extremo se agarra y por el otro extremo tiene una protuberancia, a modo de uña, que sirve de punto de apoyo e impulso para el dardo... que se coloca sobre una hendidura longitudinal hecha al efecto...El texto italiano parece defectuoso (Bustamante).

¹² Este tipo de dardo con tres puntas divergentes es muy frecuente en toda América... Las tres puntas divergentes sirven para corregir el inevitable error de paralaje que provoca la superficie del agua (Bustamante).

¹³ Se trata de un arma típica del centro de México, llamada en náhuatl *macuahuitl*... (Bustamante).

povrh njih je perje prekriveno listićima zlata i dragim kamenjem, što je divno za vidjeti. Nose štitove različitih oblika izrađene od vrlo tvrdih štapova koji su u toj zemlji zašiveni gustim dvostrukim pamukom i preko toga je perje i okrugle ploče od zlata, te su ti štitovi tako čvrsti da ih, osim dobrog samostrela, ne može ništa probiti. Ipak, postoje tamo neko oružje koje ih može probiti, međutim strijele im ne štete. I pošto su ovdje u Španjolskoj viđeni neki od tih štitova, kažem da nisu od onih koje oni nose u ratu, nego su od onih koje nose na svojim zabavama i plesovima, među mnogima koje obično izrađuju.¹⁰

Napadačko oružje koje koriste su lukovi i strijele te koplja koja izbacuju sa stremljenika napravljenih od drugoga štapa.¹¹ Šiljci koji se nalaze na samom vrhu su ili od oštra kamena ili od riblje kosti koja je vrlo jaka i oštra. Neka koplja imaju tri šiljka (od istoga materijala) kako smo ranije naveli, i tako jednim pogotkom istovremeno zadaju tri uboda.¹² Njihovi mačevi izrađeni su na ovaj način: naprave mač od drveta koji izgleda kao da je za dvije ruke, ali ručka nije tako dugačka, nego je samo tri prsta široka i na (njenom donjem) rubu ostave nekakav utor u koji umetnu sječivo od oštra kamena koje reže poput britve iz Tolose.¹³ Jednoga dana tijekom borbe vidjeh kako je jedan Indijanac zario mač u prsa jednog konja na kojem je bio [španjolski] plemić s kojim se borio rasporedivši ga sve do utrobe, te je ovaj odmah pao mrtav, a istoga dana vidio sam drugog Indijanca koji je zario mač u vrat drugom konju koji je pao mrtav. Koriste pračke kojima gađaju jako daleko, a mnogi ili većina njih nose sve to oružje u borbi i jedna je od najljepših stvari na svijetu vidjeti ih u ratnom pohodu jer su prekrasno opremljeni, uređeni i elegantni i tako lijepo izgledaju, kako se iz ovog opisa može vidjeti.

[8. O srčanosti koju pokazuju u ratu]

Među njima ima vrlo hrabrih ljudi koji se neustrašivo suprotstavljaju smrti. Vidio sam jednoga od njih kako se hrabro brani od dva laka konja, a drugi od tri i četiri, i ne mogavši ga ubiti, jedan od plemića a on ga je, prije nego što ga

zahvaljujući misionarima. Prvi rječnik náhuatl jezika tiskan je već 1571, a prva gramatiku 1645. godine. Zahvaljujući tome danas na náhuatl jeziku postoji i određena literatura – bar ona koju su prema usmenoj predaji zapisali misionari, a neki kasniji autori, poput Juane Inés de la Cruz, pisali su ponekad i na náhuatl jeziku. Op. T. T.)

¹⁰ *Chimalli* je ime na náhuatl jeziku koje označava štitove (Bustamante).

¹¹ Potisnik, na náhuatl jeziku naziva se *atlatl*. To je poluga u obliku štapa koja se na jednom kraju uhvati, a na drugom ima ispupčenje poput nokta koje služi kao potporanj i odskočnik za strijelu... koja se postavlja na uzdužnom prorezu napravljenom za udar... Talijanski tekst čini se manjkav (Bustamante).

¹² Ovaj tip strijele s tri divergentne točke vrlo je čest u cijeloj Americi... Tri različite točke služe za ispravljanje neizbježne paralaktičke pogreške koju uzrokuje površina vode (Bustamante).

¹³ To je tipično oružje središnjeg Meksika koje se na náhuatl jeziku naziva *macuahuitl*... (Bustamante).

caballeros, de desesperación le arrojó la lanza, y él, antes de que le alcanzase, la cogió en el aire y con ello les combatió más de una hora, hasta que allí llegaron dos peones que lo hirieron con dos o tres saetas; por lo que éste se dirigió hacia uno de ellos, [y] entonces el otro peón le abrazó por detrás y le dio de puñaladas. Cuando combaten cantan y bailan, y de vez en cuando dan los gritos y silbos más fieros del mundo, especialmente si saben que tienen ventaja, y es cosa cierta que a quienes no les han visto combatir otras veces les meten gran terror con sus gritos y bravura.

Y es la gente más cruel que pueda encontrarse en guerra, porque no perdonan ni a hermano, ni a pariente, ni a amigo; les quitan la vida aunque sean mujeres y hermosas, que a todas matan y se las comen, y cuando no pueden llevarse el botín y los despojos del enemigo, los queman. Sólo a los señores no es lícito matar, sino que los llevaban presos bien custodiados, y después organizaban ciertas fiestas: en medio de todas las plazas de las ciudades había ciertos recintos macizados con muros de cal y canto, tan altos como una estatura y media de hombre, a los que se ascendía por gradas, y allí encima había una plaza como un juego de teja redondo, y en el centro de esta plaza había fijadas una piedra redonda con un agujero en el centro, y allí subía el señor prisionero y le ataban largo con una cuerda delgada al tobillo, y le daban una espada y una rodela, y así iba a luchar con aquél mismo que le había prendido; y si éste que le había prendido de nuevo le volvía a vencer, era tenido por valientísimo hombre y le daban cierta insignia por la valiente prueba que había hecho, y el señor le hacía merced; y si el señor prisionero le vencía, junto con otros seis, de modo que fueran siete en total, lo liberaban y estaban obligados a devolverle todo lo que le hubiesen tomado en la guerra.¹⁴ Y ocurrió que un día, combatiendo los de una señoría llamada Huecicingo, con los de otra ciudad llamada Tula,¹⁵ el señor de Tula se metió tanto entre los enemigos que se perdió de los suyos, y aunque realizara hechos maravillosos de armas, no menos hicieron los enemigos, y tanto cargaron sobre él que lo prendieron y lo llevaron a su ciudad; e hicieron sus fiestas según acostumbraban poniéndolo en el recinto. Contra él vinieron a combatir siete valientes, a todos los cuales mató uno a uno estando él atado según la usanza. Visto esto por los de Huecicingo, pensaron que, si lo soltaban, siendo hombre tan valiente y de gran corazón, no cejaría hasta que no les hubiese destruido, por lo que se resolvieron a matarlo, y así lo hicieron. De aquel acto les quedó una nota de grande infamia por todo aquel país, nota de traidores y desleales por haber quebrantado la ley y la costumbre contra aquel señor, y por no haber observado con él todo lo que se solía observar con todos los que eran señores.

¹⁴ En este tipo de combates, el prisionero luchaba con armas falsas (el *macuahuitl* o espada, en vez de bordes afilados de obsidiana tenía borde con plumas blancas pegadas)... (Bustamante).

¹⁵ Se trata de ciudades de larga tradición: Huejotzingo y Tula.

je sustiglo, uhvatio u zraku i s njim se borio više od sat vremena dok tamo nisu došla dva pješaka koji su ga ranili s dvije ili tri strelice, zbog čega se on ustremio na jednog od njih, [i] onda ga je drugi pješak zgrabio s leđa i izbo ga. Kad ratuju, pjevaju i plešu i povremeno vrište i zvižde najžešće na svijetu, posebice ako znadu da imaju prednost. I jasna je stvar da onima koji ih nisu vidjeli boriti se i u drugim prilikama pobuđuju veliki strah svojim krikovima i bravurama.

I to su najokrutniji ljudi koji se mogu naći u ratu jer ne opraštaju ni bratu ni rođaku niti prijatelju. Oduzimaju život i ženama, pa čak i lijepima. Sve ih ubiju i jedu ih, a kad se ne može uzeti opljačkani plijen od neprijatelja, (oni ga) spale. Samo plemiće nije dopušteno ubiti, nego su ih držali kao dobro čuvane zatvorenike, a zatim su organizirali određene zabave U središtima svih trgova po gradovima imali su određene solidne nastambe sa zidovima od vapna i kamena do jedne i pol visine čovjeka na koje se uspinjalo stubama, a na vrhu je bio trg kao okruglo igralište od crijepa i u središtu tog trga postavljen je okrugli kamen s rupom u sredini i tamo bi se popeo plemić-zatvorenik, zatim bi mu vezali gležanj dugim tankim užetom i dali mu mač i štit, i tako se borio s onim istim borcem koji ga je zarobio; a ako bi ga onaj koji ga je uhvatio opet pobijedio, bio bi taj smatran najhrabrijim čovjekom i dali bi mu određeno ordenje za ispit hrabrosti koji je položio, a gospodar bi mu iskazao milost. Ako je (pak) plemić-zatvorenik pobijedio njega, oslobodili bi ga s još šest drugih (zarobljenika), tako da ih je bilo ukupno sedam. Oslobodili su ih te su im bili dužni vratiti sve što su im u ratu oteli.¹⁴ I dogodilo se da je jednoga dana, kad su se borili oni iz jednoga gospodstva zvanoga Huecicingo s drugima iz drugoga grada koji se zove Tula¹⁵ da je gospodar Tule toliko ušao među neprijateljske redove da je izgubio svoje vojnike, pa iako je oružjem ostvario nevjerojatne podvige, ni neprijatelji nisu ostvarili manje, i toliko su navalili na njega da su ga uhvatili i odveli u svoj grad i priredili su slavlje kao što su to običavali stavivši ga u zatvor. Protiv njega su se došla boriti sedmorica hrabrih od kojih je jednog po jednog ubio dok je, prema običaju, bio zavezan. Vidjevši to, oni od Huecicinga mislili su, s obzirom na to da je taj čovjek bio toliko hrabar i srčan, da se on ako ga puste neće zaustaviti dok ih ne uništi, pa su odlučili da ga ubiju, i tako su učinili. Od toga čina ostao im je pečat velike sramote u cijeloj toj zemlji. Ostao je trag o izdajnicima i neloyalnim (borcima) zbog toga što su prekršili zakon i običaj protiv toga plemića, i što se u odnosu prema njemu nisu pridržavali svega čega su se pridržavali prema onima koji su bili plemići.

¹⁴ U ovoj vrsti borbe zatvorenik se borio s lažnim oružjem (*macuahuitl* ili mač, umjesto rubova oštrice od opsidijana imao je rub oblijepljen bijelim perjem)... (Bustamante).

¹⁵ Radi se o gradovima s dugom tradicijom: Huejotzingo i Tula.